

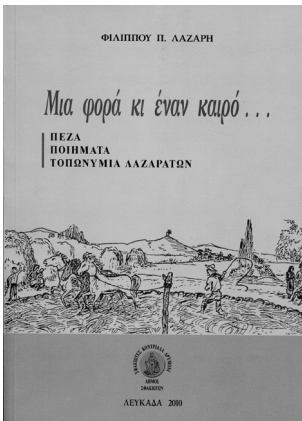
θέμα του συνεδρίου, ούτε κάποιος από τους αναφερόμενους επιστημονικούς τομείς έχουν εξαντληθεί.

Αν, πάλι, ο στόχος είναι να διατηρηθούν αυτά τα μνημεία, αναπόφευκτα αναρωτιέται κανείς το κατά πόσον αρκεί η τέλεση ενός συνεδρίου για την εξεύρεση λύσης ή μήπως απλώς αυτή απαλύνει τις συνειδήσεις μας, διότι είμαστε όλοι συνυπεύθυνοι για ό,τι άσχημο, αντιαισθητικό και ασεβές αφήνουμε να συμβαίνει στη χώρα μας. Μήπως υπερτιμάται η δύναμη των ειδικών και ποιος μπορεί εντέλει να ασκήσει την απαραίτητη πίεση στα κέντρα των αποφάσεων, ώστε να μην αφήνεται στη μοίρα της η πολιτιστική κληρονομιά αυτού του τόπου;

Το ζήτημα του μέλλοντος των μονών της Λευκάδας –και κάθε μνημείου της Ελλάδας– είναι βαθιά πολιτικοκοινωνικό. Τούτοι οι χώροι είχαν κάποτε παλμό, διότι ήσαν απολύτως ενταγμένοι στο αγροτοοικονομικό και θρησκευτικό πλαίσιο της ζωής του νησιού. Σήμερα είναι δυνατό να αναβιώσουν και να επιβιώσουν μέσα στη σύγχρονη λευκαδίτικη πραγματικότητα;

Τούτα είναι ερωτήματα που θα βρουν τις απαντήσεις τους εν καιρώ. Το συνέδριο, όμως, και συνάμα τα *Πρακτικά* είναι βέβαιο ότι αποτελούν έναν αναβαθμό ακόμη στην προσπάθεια να συναθροιστούν οι λίγοι μελετητές της Χριστιανικής Τέχνης στη Λευκάδα και με τη συμβολή τους να κρατούν ανοιχτό το δρόμο για βαθύτερες αναλύσεις και τις επιθυμητές συνθέσεις που έχει τόσο ανάγκη η τοπική ιστορία, αλλά και η μελέτη της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας, με τη συνεισφορά παραδειγμάτων που πλουτίζουν τη σύνθεσή της στο χώρο και το χρόνο.

ΑΝΤΩΝΙΑ Δ. ΚΟΡΤΖΗ-ΤΖΑΒΙΑΔΗ

Φίλιππου Π. Λάζαρη, *Μια φορά κι έναν καιρό... Πεζά, Ποιήματα, Τοπωνύμια Λαζαράτων*, Επιμέλεια – Προλεγόμενα: Δημήτρης Σπ. Τσερές, Λεξιλόγιο: Βασίλης Φίλιππας, Δήμος Σφακιωτών, Λευκάδα 2010, 80, 294 σ.

Η παρουσίαση ενός βιβλίου, όπως αυτό που έχουμε την τιμή να παρουσιάζουμε απόψε*, είναι ώρα χαράς για τους ανθρώπους που συγκεντρώνονται να δουν το βιβλίο που αργότερα θα διαβάσουν, για να τιμήσουν το συγγραφέα και τους συντελεστές της έκδοσης και να ακούσουν τους εισηγητές της εκδήλωσης να μιλούν επαινώντας το βιβλίο, αλλά κυρίως να πα-

* Ομιλίες του Τ. Ε. Σκλαβενίτη και του Δ. Σπ. Τσερέ στην παρουσίαση του βιβλίου που οργάνωσε στα Λαζαράτα ο Πολιτιστικός Οργανισμός «Ο Φωτεινός» Δήμου Σφακιωτών Λευκάδας, στις 18 Δεκεμβρίου 2010.

ρουσιάζουν τα βιογραφικά του συγγραφέα, την ετοιμασία, τις ατομικές, τις κοινωνικές και τις μορφωτικές του προϋποθέσεις που τον οδήγησαν στη σύλληψη και στην έκφραση των δικών του απόψεων και αισθημάτων στα κείμενά του, που σε κάποιο μέτρο εκφράζουν τα κοινά αισθήματα της κοινωνίας των ανθρώπων στην οποία έζησε και μοιράστηκε τις χαρές και τις λύπες, τις ελπίδες και τους φόβους για το σήμερα και το αύριο, με το παρελθόν να έχει επάνω του τα δικά του δικαιώματα και ακόμη τις στοχαστικές ή τις επίπονες προσαρμογές για την αντιμετώπιση των αργών ή των βίαιων αλλαγών, που φέρνουν οι εξελίξεις στον κόσμο αλλά και στη μικρή πατρίδα, με αποτέλεσμα να δοκιμάζονται οι ατομικές αντοχές και οι ανθρωπίνες και κοινωνικές σχέσεις και να οξύνονται οι πολιτικές, οι κοινωνικές και οικονομικές διαφορές. Όταν το βιβλίο είναι λογοτεχνικό, όπως αυτό που παρουσιάζουμε απόψε, υπάρχει στο κέντρο του η προσωπική, ψυχική περιπέτεια του συγγραφέα, που άλλοτε σκεπασμένα και άλλοτε φανερά παρουσιάζει τους αναβαθμούς του δράματος της ανθρώπινης ύπαρξης: από τη χαρά ως το σπαραγμό, από την απογοήτευση ως την ελπίδα, του νικημένου και του νικητή στις μάχες που τον κάλεσαν να δώσει η συνείδησή του και οι επιδιώξεις του ή του επέβαλαν οι προκλήσεις της συκυρίας στο διάβα της ζωής.

Πολλά από αυτά καθένας μας μπορεί να τα αναζητήσει και να τα συναντήσει στο βιβλίο του Φίλιππου Λάζαρη και να χαρεί το λογοτεχνικό ταξίδι του, που θέλησε στα ώριμα χρόνια του να το δέσει όλο και περισσότερο με τα ιστορικά και τα λαογραφικά του χωριού του, καθώς αναπολούσε τα χρόνια της παιδικής και της νεανικής του ελευθερίας και έβλεπε τον τρόπο της ζωής που έζησε να απειλείται με εξαφάνιση από τις μεγάλες αλλαγές και ανατροπές που έφερε το μεταπολεμικό δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.

Έχουμε στα χέρια μας ένα καλοφτιαγμένο χαρτόδετο βιβλίο, 8ου σχήματος με 294 σελίδες. Ο πλήρης τίτλος του: Φίλιππου Π. Λάζαρη, *Μια φορά κι έναν καιρό... Πεζά, Ποιήματα, Τοπωνύμια Λαζαράτων*. Επιμέλεια – Προλεγόμενα: Δημήτρης Τσερές, Λεξιλόγιο: Βασίλης Φίλιππας. Εκδότης: Δήμος Σφακιωτών, Τυπογραφείο Βεργίνη, Λευκάδα, Νοέμβριος 2010. Στις δύο πρώτες σελίδες ο πρόλογος του εκδότη-Δημάρχου Σφακιωτών Γιώργου Αθανασίου Κούρτη προσδιορίζει με σαφήνεια τους λόγους και την απόφαση της έκδοσης: η γνωριμία με το συγγραφέα, η γνώση του τμηματικά δημοσιευμένου έργου του από το 1972 και η αναγνώριση της αξίας του για τον σημερινό Σφακιότανο: «έγραψε οδηγημένος από μνήμες, δοξασίες και παραδόσεις. Έτσι οδοιπορούσε στα χωριά, στα βουνά, στις βρύσες και στα χορταριασμένα μονοπάτια. Έτσι έγραψε λογοτεχνικές αφηγήσεις (εμπνευσμένες από τόπους, πρόσωπα και συμβάντα της γενέθλιας γης) τοπικές ιστορίες, λαογραφικά κείμενα και ποιήματα. Είναι απολύτως αναγκαίο κάθε τόπος να κρατά την πνευματική συνοχή του και το δεσμό του με το παρελθόν».

Ακολουθούν 26 σελίδες με τα προλεγόμενα του επιμελητή της έκδοσης, του Δημήτρη Σπ. Τσερέ, φιλόλογου και ιστορικού της Μέσης Εκπαίδευσης στη Λευκάδα, ποιητή και πεζογράφου, με τη βιογραφία του συγγραφέα σχεδόν πλήρη, όσο του

επέτρεψαν τα στοιχεία που αντλήθηκαν από το οικογενειακό αρχείο και τα δημόσια. Στα προλεγόμενα και σε συνδυασμό με τους καταλόγους των δημοσιευμένων και μη κειμένων, που υπάρχουν προς το τέλος του βιβλίου, γίνεται η καταγραφή και η αποτίμηση της συνολικής συγγραφικής παραγωγής, των πεζών, των ποιημάτων και των τοπωνυμίων των Λαζαράτων και η τοποθέτηση του συγγραφικού έργου στη χρονική του κλίμακα, και τον τοπικό του περίγυρο και αποτιμώνται οι επιδιώξεις του συγγραφέα και τα λογοτεχνικά του κατορθωμένα.

Ο Φίλιππος Λάζαρης, γιος του Πάνου και της Μαριγώς, γεννήθηκε στα Λαζαράτα το 1914. Τέλειωσε το Δημοτικό Σχολείο στα Λαζαράτα και το Ελληνικό Σχολείο (Σχολαρχείο) στη Λευκάδα το 1929. Υπηρέτησε στο στρατό ως λοχίας διαβίβασεων από τον Σεπτέμβριο του 1935 έως τον Ιούνιο του 1937, οπότε απολύθηκε και φαίνεται ότι εγκαταστάθηκε στα Γιάννενα με τον πατέρα του και άνοιξαν ταβέρνα. Το 1939 και το 1940 κλήθηκε για σύντομη εκπαίδευση και στις 17 Σεπτεμβρίου 1940 επιστρατεύθηκε και πολέμησε στο Αλβανικό μέτωπο με τους Ιταλούς, στη ζώνη των πρόσω και τιμήθηκε με μετάλλιο αριστείας. Μετά την κατάρρευση τον Μάιο του 1941 έρχεται στα Λαζαράτα. Το απολυτήριο του Σχολαρχείου του εξασφάλισε από το 1943 απασχόληση ως εισπράκτορα δημόσιων φόρων, ληξιαρχου και τελικά γραμματέα Λαζαράτων επισήμως από το 1952 έως το 1979 και κάποτε προσωρινού γραμματέα στο Πινακοχώρι. Για 15 χρόνια ήταν και Πρόεδρος του Συνδέσμου Κοινοτικών Υπαλλήλων, ενώ το 1967 ίδρυσε τη δανειστική Βιβλιοθήκη Λαζαράτων «Άγιοι Πατέρες», της οποίας ήταν υπεύθυνος έως τη συνταξιοδότησή του το 1979. Από το 1972 έως το 1978 κυκλοφόρησε σε 22 πολυγραφημένα τεύχη το *Ενημερωτικό Δελτίον της Κοινότητας Λαζαράτων Η Γωνιά μας*, ενημερωτικό, όπως το λέει ο τίτλος, αλλά και λογοτεχνικό και λαογραφικό φύλλο. Η έκδοσή του πρέπει να συνδεθεί με τη γενική εγκύκλιο της δικτατορικής κυβέρνησης προς τις Νομαρχίες, τους Δήμους και τις Κοινότητες να ετοιμάσουν και να εκδώσουν βιβλία και περιοδικά τοπικής ιστορίας, λαογραφίας και λογοτεχνίας.

Έζησε είκοσι χρόνια συνταξιούχος στα Λαζαράτα, αλλά τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα πέρασε στον Πύργο Ηλείας κοντά στην οικογένεια της μεγάλης του κόρης. Εκεί και πέθανε τον Ιούλιο του 2000 και θάφτηκε στο νεκροταφείο των Λαζαράτων, όπως το προφήτεψε και το ύμνησε από το 1938:

*Ψηλά στις άσπρης εκκλησιάς το κοιμητήρι
που μες της δάφνης τα κλωνιά μοιρολογάν τ' αηδόνια
το κουρασμένο μου κορμί προσμένει για να γείρει*

Ο επιμελητής της έκδοσης, Δημήτρης Τσερές, κατέγραψε με την απαιτούμενη φροντίδα όλα τα κείμενα του συγγραφέα και εκείνα που παρέδωσε ο συγγραφέας στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη και όσα του παρέδωσαν οι θυγατέρες του και ο Δήμος Σφακιωτών. Ο επιμελητής επισήμανε δύο περιόδους συγγραφικής δραστηριότητας πεζών και ποιητικών κειμένων: τη νεανική, 1938-1944 περίπου, και την ώριμη, από

το 1970 περίπου έως το γέμμα του. Τα πεζά της νεανικής περιόδου, ίσως 1943-1944, είναι τολμηρά και φιλόδοξα νατουραλιστικά διηγήματα, πλήρη παθών αλογόκριτων, δοκιμές και προσπάθειες να αποτυπωθούν και να ψυχογραφηθούν οι χαρακτήρες των ηρώων τους.

Δεν ξέρουμε τι είχε διαβάσει και με ποιους μνημένους στη λογοτεχνία είχε συνομιλήσει στα χρόνια του Σχολαρχείου, της αγροτικής ζωής στα Λαζαράτα, στο στρατό, στα Γιάννενα, στην Κατοχή. Θα θέλαμε να γνωρίζουμε αν όλη η προσπάθειά του οδηγήθηκε μόνο από τον αυτοδιδασκισμό ή διευκολύνθηκε από κάποια μαθητεία. Είναι σίγουρο ότι μπόρεσε να ξεπεράσει τους όρους του λαογραφισμού στην απλοϊκή αγροτική ηθογραφία και πέρασε στον οξύ πραγματισμό του νατουραλισμού με τις ανήσυχες προσπάθειες ψυχογραφίας των χαρακτήρων κάθε διηγήματος. Είναι χαρακτηριστικές οι παρατηρήσεις-υπομνήσεις «εις εαυτόν» που σημειώνει όταν ξαναδιαβάσει το πρώτο ίσως διήγημά του «Στα μυστικά της νύχτας», που τον τίτλο του ήθελε και για τίτλο της πρώτης συλλογής που ετοίμαζε:

1. Πρέπει να χρωματιστεί ο Μόρτης (Φώντας) καλά.
2. Ο Πάνος πρέπει να ψυχαναλυθεί: όγιος δεν ήξερε μαθές ματαλάβαινε απ' τα χέργια του.
3. Να προσεχτή η Αννούλα και να δικαιολογηθή ο γυρισμός της.
4. Καλύτερη περιγραφή στα σπίτια (Φώντα – Πάνου) στη γειτονιά.

Στα τριάντα του χρόνια, στο τέλος της Κατοχής και μπαίνοντας για καλά στη βιοπάλη και τις οικογενειακές υποχρεώσεις φαίνεται να τα εγκατέλειψε και έτσι δεν τους χάρισε δεύτερες φροντίδες και γραφές, ούτε τα δαχτυλογράφησε και φυσικά δεν δημοσίευσε ούτε ένα στον Τύπο και δεν τα περιέλαβε στη φωτοτυπική συγκεντρωτική έκδοση *Μια φορά κι έναν καιρό...* του 1996. Όμως, δεν τα αποκήρυξε, δεν τα κατέστρεψε, αλλά, παρόλο που τα αδίκησε, αφού τους άξιζε καλύτερη τύχη, τα παρέδωσε στην «πνευματική κιβωτό της Λευκάδας», στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη. Τα φθινοπωρινά μελαγχολικά και θλιμμένα ποιήματα της ίδιας περιόδου, που μου θυμίζουν ποιήματα του Ζαχαρία Παπαντωνίου (1877-1940), είχαν καλύτερη τύχη, αφού περιέλαβε κάποια από αυτά στη δαχτυλόγραφη ποιητική συλλογή του *Τα δώρα της ψυχής* (αντίστοιχη ίσως με την ποιητική συλλογή του Παπαντωνίου *Τα θεία δώρα* (1931), αλλά δεν αξιώθηκαν τη δημοσίευση στον Τύπο. Η ποίηση θα μείνει για τον Φίλιππο Λάζαρη, όπως είναι άλλωστε φυσικό, περισσότερο ιδιωτική και μυστική καταφυγή από την πεζογραφία, που κλήθηκε να αναλάβει δημόσιο ρόλο.

Αυτό θα συμβεί στην ώριμη περίοδο της συγγραφικής του δραστηριότητας, όταν το 1970, ώριμος 55άρης και μπροστά στην πρόκληση που δέχτηκε ως κοινοτικός υπάλληλος να κυκλοφορήσει τη *Γωνιά μας*, αποφασίζει να δημοσιεύσει κείμενά του που θα γράψει καινούρια ή θα ανασύρει ίσως κάποια πρόσφατα γραμμένα από το συρτάρι του, που απηχούσαν τα μηνύματα της δημογραφικής κατάρρευσης του αγροτικού χώρου κατά τις δεκαετίες του 1950 και κυρίως του 1960, με αποτέλεσμα η ζωή του χωριού να γίνεται ανάμνηση και να γεννιέται η ανάγκη αναπαράστασής

της στη λογοτεχνία, καθώς κρίνεται ότι κάπου επειγόντως πρέπει να καταγραφεί αφού δεν θα αναπαραχθεί, καθώς οι νέες γενιές μεταναστεύουν στη Χώρα και στις ελληνικές και ξένες μεγαλουπόλεις. Τις δημοσιεύσεις στη Γωνιά μας της δεκαετίας του 1970 θα διαδεχθούν οι δημοσιεύσεις των επόμενων δεκαετιών στις εφημερίδες των λευκαδίτικων παροικιών της Αθήνας. Εύγλωττος είναι ο τίτλος που χρησιμοποίησε στις ομαδοποιήσεις των πεζών κειμένων του: «Καληνύχτα χωριό», «Μια φορά κι έναν καιρό...».

Ο επιμελητής του βιβλίου αξιοποίησε τη γενναιόδωρη ευρυχωρία που του εξασφάλισε ο εκδότης Δήμαρχος και περιέλαβε σχεδόν όλα τα πεζά κείμενα της περιόδου μετά το 1970, δημοσιευμένα και αδημοσίευτα, ενώ η ποιητική παραγωγή και των δύο περιόδων βρήκε τη θέση της στο βιβλίο. Αδυνατώντας να χρονολογήσει τα κείμενα με τη σειρά που γράφηκαν, ακολούθησε μεικτό τρόπο κατάταξης: Πρώτα τα δημοσιευμένα, ύστερα τα υπόλοιπα και όπου ήταν δυνατόν δημιούργησε θεματικές ενότητες. Ο αναγνώστης του βιβλίου, αν θελήσει να ομαδοποιήσει τα κείμενα, κατά τις θεματικές ενότητες που κάποτε τα ταξινόμησε ο συγγραφέας τους, μπορεί να τα εντάξει στις ενότητες «Καληνύχτα χωριό», «Μια φορά κι έναν καιρό...», «Τοπώνυμια», «Τα κάρα» ή να τα κατατάξει κατά το φύλλο δημοσίευσης: *Η Γωνιά μας*, *Ηχώ της Λευκάδας*, του Συλλόγου Λευκαδίων της πρωτεύουσας, *Λευκαδίτικη Πνοή* του Συλλόγου Λευκαδίων της Ηλιούπολης Αττικής, στηριζόμενος στους σχολαστικούς καταλόγους των δημοσιευμένων και αδημοσίευστων κειμένων που συντάξε και δημοσιεύει στο βιβλίο ο επιμελητής. Το ίδιο ισχύει και για τα ποιήματα: Εδώ οι δυσκολίες χρονολόγησης είναι μεγαλύτερες, καθώς η χειρόγραφη συλλογή 6 ποιημάτων μπορεί να θεωρηθεί η παλαιότερη (1938 και ύστερα) και από αυτά μόνο τα μισά περιέλαβε στη δακτυλόγραφη ποιητική συλλογή του *Τα δώρα μιας ψυχής*.

Ας δούμε τα περιεχόμενα του βιβλίου από πιο κοντά. Σε 130 σελίδες του απλώνονται 35 πεζά κείμενα, από 10 σελίδες το μεγαλύτερο μέχρι 2 σελίδες το μικρότερο. Οι υποθέσεις τους τοποθετούνται χρονικά από το 1920 έως τη δεκαετία του 1970, στα χρόνια που ο συγγραφέας έζησε, άρα σε πολλά από τα περιγραφόμενα επεισόδια, έστω παραλλαγμένα, θα μπορούσε να ήταν αυτόπτης και αυτόκοος ή να τα πληροφορήθηκε αμέσως. Η ελευθερία του συγγραφέα να αλλάζει και να παραποιεί του επιτρέπει να ξεγελά τον αναγνώστη ή να διασκεδάσει και να διαψεύδει τις υποψίες του ότι αναγνωρίζει πρόσωπα και πράγματα πίσω από τα πλαστά ονόματα του λογοτέχνη. Καλού-κακού σημειώνει στο τέλος κάποιων διηγημάτων: «Κάθε ομοιότητα είναι συμπτωματική». Σε κάποιες περιπτώσεις δεν έχει, φαίνεται, λόγο να κρύβεται και μεταφέρει στο αφήγημά του γεγονότα και ονόματα χωρίς αλλαγές, φροντίζοντας μόνο την οργάνωση της αφήγησης και στήνοντας ζωντανούς διαλόγους στην ντοπιολαλιά, ποικιλήμενη με τις αμήχανες επαναλαμβανόμενες φράσεις και λέξεις του λαϊκού ύφους: «δα», «μαθές», «σα να λέμε», «να πούμε».

Σημειώσαμε κιόλας ότι ο Φίλιππος Λάζαρης από το 1970 και ύστερα, ως λογοτέχνης πεζών κειμένων, στρατεύθηκε στην ιδέα της καταγραφής και «διάσωσης» της

αγροτικής ζωής, των ηθών και των εθίμων, του πολιτισμού της καθημερινότητας που κινδύνευε να εξαφανιστεί, καθώς τα παιδιά όλων πήραν ή έπαιρναν τους δρόμους της εσωτερικής μετανάστευσης στο νησί και στην Ελλάδα ή της εξωτερικής μετανάστευσης, αλλά και όσοι έμεναν πίσω ήθελαν να απαλλαγούν από τα περισσότερα στοιχεία του παραδοσιακού πολιτισμού, ως αναχρονιστικών, καθώς ακολουθούσαν το γενικευμένο ρεύμα μιας σύγχρονης, μοντέρνας ζωής με ορίζοντες παγκοσμιότητας. Ο λαογραφισμός, ένα κίνημα που είχε εμφανιστεί και μεσουρανήσει 100 χρόνια πριν, πρόσφερε στη νεοελληνική λογοτεχνία τη θεματική δεξαμενή που τη βοήθησε τότε να απαλλαγεί από τα μελαγχολικά κηρύγματα του παρακμασμένου ρομαντισμού: Έτσι δημιουργήθηκε τότε η γεμάτη από την αγροτική ζωή και ύπαιθρο ηθογραφία. Τώρα ο λαογραφισμός και η πάρωρη ηθογραφία καλούνται να αναπαραστήσουν την παρακμασμένη αγροτική ζωή που απειλείται με αφανισμό.

Ο συγγραφέας μας απαντάει από το 1972 στο κάλεσμα δημοσιεύοντας στη *Γωνιά μας* τοπωνύμια του χωριού του, παροιμίες, ιδιωματικές λέξεις και άλλο λαογραφικό υλικό. Στην περίπτωση των τοπωνυμίων δεν αρκείται στην ξερή απαρίθμηση, αλλά συγκεντρώνει παραδόσεις, δοξασίες ή μαρτυρίες γεγονότων γύρω από αυτό και προσπαθεί να εξηγήσει το όνομά του. Όλα αυτά με τη διάσταση της λογοτεχνικότητας που οδηγούν σε αναπλάσεις σκηνών ζωής που διαδραματίστηκαν ή θα μπορούσαν να έχουν διαδραματιστεί γύρω από το τοπωνύμιο. Σε κάποιες περιπτώσεις το διευρυμένο κείμενο γύρω από ένα τοπωνύμιο έγινε αφήγημα ή διήγημα.

Ο Φίλιππος Λάζαρης προσπάθησε να δώσει μια ιστορική διάσταση σε όσα διηγείται, καθώς οι λαογραφικές του προσεγγίσεις δεν μπορούσαν να δώσουν την επιθυμητή ιστορική προοπτική. Η ιστορική του παιδεία και γνώση δεν φαίνεται να ήταν επαρκής –όπως και όλης της λευκαδίτικης κοινωνίας, άλλωστε– κι έτσι οι αναπολήσεις του απλώνονται στην ιστορικά θολή εικόνα του σφακισάνικου παρελθόντος, όπως αποτυπώθηκε στον *Φωτεινό* του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, ενώ δεν φαίνεται να είναι κτήμα του ούτε οι γνωστές λεπτομέρειες της λευκαδίτικης ιστορίας του 19ου και του 20ού αιώνα. Για να μην τον αδικούμε, και αυτόν και τους συγχρόνους του, ας θυμηθούμε ότι πριν από τη δεκαετία του 1980 δεν υπήρχαν ούτε οι τόμοι της *Ιστορίας της Νήσου Λευκάδος* του Πάνου Ροντογιάννη ούτε οι τόμοι της *Λαογραφίας της Λευκάδας* του Πανταζή Κοντομίχη.

Τα διηγήματά του μοιάζουν περισσότερο με τοιχογραφίες της ζωής του γενέθλιου τόπου που έχουν σκοπό να παρουσιάσουν ήθη, έθιμα, νοοτροπίες και συμπεριφορές και λιγότερο να ψυχογραφήσουν ανθρώπινους χαρακτήρες, όπως προσπάθησε στα νεανικά του διηγήματα, τότε που η μέριμνά του ήταν να καταλάβει τον κόσμο, προσεγγίζοντας το δράμα της ανθρώπινης ζωής. Όταν θα διαβάσετε το βιβλίο, θα το διαπιστώσετε με τους ήρωες των διηγημάτων «Η νουνά μου η Περσεφόνη», «Ο Κόρορος», που είναι καλά παραδείγματα για τα κατορθωμένα του συγγραφέα μας.

Όλες οι κοινωνίες και μάλιστα οι κλειστές, όπως οι αγροτικές, έχουν ανάγκη του ευτράπελου, του αστείου, της προβολής της γκάφας, της φάρσας, της παρωδίας και

του επιτυχημένου πειράγματος στα ευερέθιστα και ακραίας συμπεριφοράς άτομα. Δεν λείπουν τέτοια επεισόδια από το βιβλίο μας: «Ο κοκοτός του μπάρμπα Ανέστη», η «Φωτογραφία», ο «Κόρος», ο «Σταύρος Ζαβερδινός», «Η Σταμούλα» είναι από τα διηγήματα-παραδείγματα των αλέγρων ιστοριών που ποικίλλουν τη μονότονη ζωή της αγροτικής κοινωνίας.

Δεν λείπουν και οι ερωτικές ιστορίες από το βιβλίο, παρόλο που ο συγγραφέας μας αυτολογοκρίνεται και σκεπάζει, για να μην προσκρούσει στον αυστηρό κώδικα ηθικής της αγροτικής κοινωνίας, τον επίσημο τουλάχιστον, γιατί με αυτόν κρίνονται τα δημοσιευόμενα στην εποχή του κείμενα, όπως «Η βρύση μας η Αχύρενα», «Τα σκοπούλια», «Μπερμπαντιές».

Όταν θα περάσει ο αναγνώστης στην ενότητα των ποιημάτων, θα θυμηθεί ότι ο συγγραφέας μας με το διήγημα «Τασούλα» του έδωσε κιόλας δείγμα ποιητικής γραφής για την αδικοχαμένη κοπέλα:

Καθισμένοι οι γειτόνοι μες το σκοτάδι, κάτω απ' την σκοτεινή μεγάλη κληματαριά, θα 'φερνε καθένας στο νου του την Τασούλα. Άλλος την θυμότανε νύφη – νεράϊδα δε λες!– άλλος την έβλεπε να περνάει με τη βαρέλα στο κεφάλι για τη βρύση κι άλλος την έβλεπε στην εκκλησιά, στη μέση του γυναικωνίτη, να στέκει σαν βασιλισσα ανάμεσα στις άλλες νιόνυφες.

Το σκοτάδι όλο και πύκνωνε, πύκνωνε κι η μελαγχολία. Κι η σιωπή όλο και βάραινε περισσότερο.

Και ξαφνικά μια λάμψη φώτισε τα πάντα.

Όλοι πεταχτήκανε με μιας όρθιοι, ακόμη κι ο μπάρμπα Σπύρος, και τρέξανε στην άκρη της αυλής, γίνανε ένα σώμα, αρπαχτήκανε απ' τα χέρια ο ένας με τον άλλο και θαμπωμένοι κοιτάζανε πέρα κατά τα νιοθέριστα χωράφια.

– Να η Τασούλα μας χαιρετάει, είπε κάποιος.

– Ναι! Καβάλα σε μαύρο άλογο.

– Όχι! Σε σούστα γεμάτη κόκκινες και κίτρινες βιολέτες είναι και μας τις πετάει κατά δω...

– Δεν είναι βιολέτες, είναι τριαντάφυλλα...

Μείνανε όλοι ακίνητοι εκεί στην άκρη της αυλής, κοιτάζοντας πέρα στα σκοτάδια των χωραφιών, που τώρα δεν βλέπανε τίποτα. Μείνανε για λίγο κρατώντας ο ένας τα χέρια τ' άλλου.

– Θάμα, είπε κάποιος.

Είχε προηγηθεί, στο ίδιο κλίμα, ύστερα από το θάνατο της αδελφής του, Πηνελόπης, ο Άγγελος Σικελιανός, *Μήτηρ Θεού*, 1917 (*Λυρικός βίος*, τ. Δ', Αθήνα 1967, σ. 26):

*Εκείνους πόλεα κ' έχασα για πάντα μιάν ημέρα,
σα σύννεφα ανοιξιάτικα τους βλέπω στον αγέρα!*

Στα πρώτα του ποιήματα γύρω στο 1938 φαίνεται να άγγιξε ότι ωριμότερο ποιητικό κατορθωμένο μπόρεσε να φτάσει: επεξεργασμένη μορφή και μαρτυρία συνθετικής παρουσίας της βασιανισμένης αγροτικής ζωής:

«Ο γέρο χωρικός»

*Εγγώρισα όσο κανείς στον κόσμο την απάτη
μ' εδείραν ανεμόβροχα μεσοκαμπίς και χιόνια
τα πρωτοβρόχια μ' έβρηκαν στον κάμπο ζευγολάτη
μ' έπνιξε συννεφόκαμα στο θέρο και στ' αλώνια.*

*Νύχτες μ' εβρήκαν έρημα λαγκάδια να διαβαίνω
σ' ερημοκκλήσια άναψα των άγιων τα καντήλια
με βρήκαν μέρες δύστυχες ψωμί να μη χορταίνω
κι είδα τριγύρω μου να κλαίει τη νηστική φαμίλια.*

*Σαν θα χτυπήσει σήμαντρο θα πω την προσευχή μου
για τα δεντρά, τα λούλουδα και για τα χελιδόνια
και για ό,τι αθώο και ταπεινό αγάπησ' η ψυχή μου.*

Σιμά τους και οι ρωμαλέοι σίχοι για τη στάση των ανθρώπων αλλά και της φύσης μπροστά στο θείο δράμα, στο «Μεγαλοπαρασκευιάτικο»:

*Θα πάρουν τ' ανηφορικό στρατί μαυροντυμένες
νιες και γριές στην εκκλησιά απόψε για να πάνε.
Γύρω στον Επιτάφιο θα στέκουν δακρυσμένες
πένθιμα μες στο δειλινό οι καμπάνες θα χτυπάνε.*

*Και θα 'ναι τ' απριλιάτικο το δειλι ωραίο, πλάνο.
Θα 'χουν φορέσει της ροδιάς πορφύρα τα κλωνάρια
και θα 'χουν στρώσει κεντητά χαλιά στο λόφο πάνω
τα καταπράσινα σπαρτά, τα βάτα, τα χορτάρια...*

*Κι εμέ η ψυχή –Μαγδαληνή– άλλα φτερά θα πάρει
κι από τα ξένα θε να 'ρθει δειλή να προσκυνήσει
και θα γενεί στάλα δροσιάς σε κάποιου ανθού κλωνάρι
ή γαλανή φλόγα κεριού, κι αχ! Να 'τανε να σβήσει...*

Αργότερα γλίστρησε σε πιο ρηχούς τρόπους: ερωτικά ποιήματα σε φθινοπωρινό τοπίο και μαραμένα άνθη:

*Γκρενά γαρούφαλ' ανθισμένα
στο μπαλκονάκι αντικρινά
κρυμμένα πίσ' απ' τα κουρτίνια
όμορφα μάτια καστανά.*

*Όμως θα 'ρθει το φθινοπώρι
και τα γαρούφαλα ξερά
σαν θα διαβεί τ' αγριοβόρι
θα 'χουνε γείρει... συμφορά.*

Στην «Ωδή στον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη» έχουμε ιδεολογική χρήση μιας ευθύγραμμης ηρωικής ανάγνωσης του ποιητή όπως τον έπλασε η λευκαδίτικη παράδοση:

*Είσαι στο αίμα, στην καρδιά του Λευκαδίτη ο νους,
εσύ σε χρόνια ειρηνικά με θεϊκή λιακάδα
στη ρίμα και στη λεβεντιά πλάθεις Σικελιανούς
κι εσέ ο ζευγάς ο Φωτεινός, Θεοδούλα σ' η Λευκάδα.*

*Όμως σε χρόνους δύσκολους, σε χρόνους σκοτεινούς,
όταν ξεσπάει ο χαλασμός και μαίνεται η τρογάδα,
ξανά γεμίζεις τα βουνά Διάκους και Φωτεινούς
κι είσαι σεισμός και χαλασμός, αρματωμένη Ελλάδα.*

Για τη συλλογή των 148 τοπωνυμίων των Λαζαράτων δεν έχω κάτι να προσθέσω στις παρατηρήσεις που διατύπωσα πριν λίγο. Θα θυμηθώ τους επιστήμονες λαογράφους αλλά και τον Γεράσιμο Γρηγόρη, που περπάτησε στους ίδιους τόπους και ήταν ένθερμος οπαδός όχι της αλφαβητικής σειράς στα τοπωνύμια αλλά της διαδοχικής τους καταγραφής κατά κατεύθυνση, ας πούμε κατά αγροτικό δρόμο, για να χαρτογραφείται η συνέχεια του χώρου και του ανάγλυφου των αγροτικών περιοχών.

Δεν πρέπει να κλείσω την παρουσίαση του βιβλίου χωρίς αναφορά στο Λεξιλόγιο, όπου εξηγούνται περισσότερες από 600 λέξεις της ντοπιολαλιάς ή ασυνήθιστες. Το οφείλουμε στον Βασίλη Φίλιππα, που δεν είναι σήμερα μαζί μας και ευχόμαστε να βρει δυνάμεις να ολοκληρώσει το Λεξικό του με τις 25.000 λέξεις της λευκαδίτικης διαλέκτου και όλοι μας να βρούμε τρόπους να τον βοηθήσουμε να το τυπώσει.

Δεν πρέπει να παραλείψω να πω τον οφειλόμενο καλό λόγο για τη διορθώτρια του βιβλίου, Αλεξάνδρα Τσερέ, και για το τυπογραφείο Βεργίνη. Το τυπογραφείο Βεργίνη και η γραφίστρια Βούλα Λάζαρη ξεπέρασαν τον εαυτό τους, αφού δεν γνωρίζω να τύπωσαν ως τώρα καλύτερο βιβλίο. Είναι σε σωστό δρόμο, αλλά δεν πρέπει να τους κρύψουμε ότι ο δρόμος είναι ακόμη μακρύς και η επιτυχία τους μας ενδιαφέρει, αφού έτσι θα αποκτήσει η Λευκάδα τυπογραφείο που θα τυπώνει βιβλία συγκρίσιμα με τα καλά βιβλία της ελληνικής τυπογραφίας που χαίρομαστε.

Οι τελευταίες δύο παράγραφοι επιτρέψτε μου να είναι σε προσωπικότερο τόνο. Γνώρισα τον Φίλιππο Λάζαρη μια ψυχρή βραδιά του Αυγούστου του 1975 στις Μπαράκες, παρέα με τον μπατζανάκη του Κώστα Λάζαρη-Θανασία, πατέρα της Νούλας, γυναίκας του αδελφού μου Στέφανου. Δεν είχα διαβάσει στη *Γωνιά μας* τα δημοσιευμένα κείμενά του και έτσι έχασα την ευκαιρία να μιλήσουμε γι' αυτά. Αργότερα που τα διάβασα είπα πως ταιριάζουν απόλυτα με τον ζωηρό νου του και τη φιλοπαίγμονα διάθεση, που είχα χαρεί εκείνο το βράδυ στις Μπαράκες. Ύστερα διάβασα κείμενά του στις λευκαδίτικες εφημερίδες της Αθήνας και μετά το θάνατό του τους φακέλους με τα κείμενά του στη Χαραμόγλειο. Συμπλήρωσα τις αναγνώσεις μου φέτος, για να μπορώ να είμαι χρήσιμος συνομιλητής του επιμελητή φίλου μου, Δημήτρη Τσερέ, και τις ολοκλήρωσα τις τελευταίες 10 μέρες ετοιμάζοντας την παρουσίαση του βιβλίου.

Τσως, όταν θα διαβάσετε το βιβλίο, να σκεφτείτε ότι υπερτόνισα κάποια σημεία. Αυτό μπορείτε να το συνδέσετε με μια ένταση προσπαθειών των τελευταίων χρόνων στην έρευνα του παρελθόντος της λευκαδίτικης κοινωνίας που εκφράστηκε με την έκδοση βιβλίων, οργάνωση συνεδρίων και έκδοση των *Πρακτικών* τους. Στους στόχους των ιστορικών μας προσεγγίσεων μπήκαν και οι λογοτεχνικές αναπαραστάσεις της λευκαδίτικης κοινωνίας στη Χώρα και στα χωριά. Είναι ένας από τους παράδρομους της τοπικής μας ιστορίας, όπως τον βάφτισε ο Σπύρος Ασδραχάς. Φέτος το καλοκαίρι είχαμε τη χαρά να κυκλοφορήσουμε σε βιβλίο και τις *Ηθογραφίες Λευκαδίτικες* της Ανδρομάχης Φίλιππα-Χαριτωνίδου (1891-1969), που αναπαριστούν τη ζωή της Χώρας στον αρχόμενο 20ό αιώνα. Υπήρξε, λοιπόν, άσκηση στην αποκρυπτογράφιση ιστορικών πτυχών σε λευκαδίτικα λογοτεχνικά κείμενα, που συνεχίστηκε και στο συμπόσιο που οργάνωσαν στις Γιορτές Λόγου και Τέχνης η Εταιρεία Λευκαδίτικων Μελετών με τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση και τον Δήμο Λευκάδας, *Δρόμοι και παράδρομοι της τοπικής ιστορίας*, ενώ παράλληλα ετοιμαζόταν το βιβλίο του Φίλιππου Λάζαρη. Οι αναπαραστάσεις του γενέθλιου τόπου από τα φιλικότερα για τον αναγνώστη κείμενα της λογοτεχνίας είναι ένας καλύτερα στρωμένος δρόμος για την αυτογνωσία μας. Όχι για να κρατήσουμε το παρελθόν κοντά μας, γιατί αυτό δεν γίνεται και ούτε χρειάζεται, αφού κατά το λόγο του ποιητή και της εμπειρίας μας «ό,τι πέρασε, πέρασε σωστά», αλλά γιατί αξίζει να ενσωματωθεί στη συλλογική μας μνήμη, που είναι απαραίτητη για τον κάθε πολίτη, κάθε τόπου, αφού είναι κεντρικός δρόμος για την πνευματική καλλιέργεια, που οδηγεί στην όξυνση των νοητικών ικανοτήτων για την κατανόηση του συνεχώς εξελισσόμενου παρόντος. Σε αυτή την προσπάθεια ας θεωρήσουμε αναβαθμό το βιβλίο του Φίλιππου Λάζαρη και ας τον καλησπερίσουμε απόψε ως ομηρικό γέροντα, καλεσμένο συνομιλητή, αντίθετα με εκείνον που καληνύχτιζε το χωριό του, καθώς φοβόταν ότι χάνεται η μορφή ζωής με την οποία το γνώρισε, αλλά εκείνο αγρύπνησε και κράτησε τη ζωή του με τα παλαιά και τα πολλά νέα στοιχεία, τα οποία προσπαθεί να συνθέσει στον κύκλο της, όπως νυν και αεί κάθε ζωντανός οργανισμός. Γι' αυτό εσείς, οι άνθρωποι του, νομίζω ότι μπορείτε να διαβάσετε και να επικοινωνήσετε με

το βιβλίο, που είχα την τιμή να σας παρουσιάσω και ευχαριστώ τον Δήμαρχό σας για την πρόσκληση και όλους για την υπομονή σας.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Το 2010 η Λευκάδα είχε τη χαρά να δει την έκδοση δύο βιβλίων, οι συγγραφείς των οποίων είναι Λευκάδιοι και αναφέρονται στη Λευκάδα. Το ένα οι *Ηθογραφίες Λευκαδίτικες* της Ανδρομάχης Φίλιππα-Χαριτωνίδου¹ και το άλλο το *Μια φορά κι έναν καιρό...* του Φίλιππου Π. Λάζαρη. Και οι δύο συγγραφείς, περισσότερο η Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου και λιγότερο ο Φίλιππος Λάζαρης, δεν είναι κατ'επάγγελμα λόγιοι. Και τα δύο βιβλία αναφέρονται στη Λευκάδα: στην αστική Λευκάδα των αρχών του 20ού αιώνα το πρώτο, στην αγροτική Λευκάδα αλλά χρονικά λίγο αργότερα το δεύτερο. Και τα δύο, λοιπόν, φωτίζουν, με τον τρόπο της λογοτεχνίας, ορισμένες όψεις του λευκαδικού χώρου σε μια ορισμένη εποχή. Και τα δύο είναι καρπός της συστηματικής προσπάθειας, στην οποία πρωτοστατεί η Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, να ερευνηθεί το παρελθόν της λευκαδίτικης κοινωνίας μέσα από «δρόμους και παράδρομους».

Την έκδοση του *Μια φορά κι έναν καιρό...* του Φίλιππου Π. Λάζαρη μου την ανέθεσε ο παλιός μαθητής μου και δήμαρχος Σφακιωτών, Γιώργος Κούρτης, περί τον Μάρτη του 2010, παραδίδοντάς μου και μέρος του προς έκδοση υλικού. Επομένως, μια αξιοπρεπής έκδοση των κειμένων του Φίλιππου Λάζαρη απαιτούσε την προσφυγή στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη², στο φάκελο «Φίλιππος Π. Λάζαρης», όπου έχουν κατατεθεί τα δημοσιευμένα κείμενα του Φίλιππου Λάζαρη και ό,τι έχει σωθεί από το προσωπικό του αρχείο. Η έρευνά μου στον λευκαδίτικο Τύπο και η συμβολή των θυγατέρων του ολοκλήρωσε τη συγκομιδή³. Δεν συμπεριέλαβα στο βι-

1. Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου, *Ηθογραφίες Λευκαδίτικες*, Επιμέλεια – Επιλεγόμενα – Λεξιλόγιο: Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Δημήτρης Σπ. Τσερές, Βασίλης Φίλιππας, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2010, 296 σ.

2. Για τη σπουδαιότητα της Χαραμογλείου Ειδικής Λευκαδικής Βιβλιοθήκης, βλ. *Χαραμόγλειος Ειδική Λευκαδική Βιβλιοθήκη, Κείμενα: Δημήτρης Χ. Σκλαβενίτης, Αριστοτέλης Α. Χαραμόγλης, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Σπύρος Ι. Ασδραχάς*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Λευκάδα 1994 (β' έκδοση Λευκάδα 2004 με πρόλογο του Δημάρχου Λευκαδίων Γεωργίου Γληγόρη) και «Φιλολογικό Μνημόσυνο Αριστοτέλη Α. Χαραμόγλη (1919-2003), Τρεις ομιλίες, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας 29 Μαΐου 2004», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών Ι*, Αθήνα 2006, σ. 291-312.

3. Για τα περιεχόμενα του φακέλου «Φίλιππος Π. Λάζαρης», βλ. Φίλιππου Π. Λάζαρη, *Μια φορά κι έναν καιρό... Πεζά, Ποιήματα, Τοπωνύμια Λαζαράτων*, Επιμέλεια – Προλεγόμενα: Δημήτρης Σπ. Τσερές, Λεξιλόγιο: Βασίλης Φίλιππας, Δήμος Σφακιωτών, Λευκάδα 2010, σ. 11-15.